

Turkish Studies

Volume 13/5, Winter 2018, p. 603-616

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13206>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Şubat 2018

✓ Accepted/Kabul: Mart 2018

✍ Referees/Hakemler: Doç. Dr. Adem İŞCAN –
Yrd. Doç. Dr. Ramazan BÖLÜK

This article was checked by iThenticate.

SÖZCÜKLER ARASINDA KAVRAMSAL AKIŞ: “TEPE” SÖZCÜĞÜ İNCELEMESİ

*Bihter GÜRİŞİK KÖKSAL**

ÖZET

Dilin temel birimi olarak düşünülen sözcükler, zihinde tek başlarına bağımsız olarak bulunmayıp anlam yönünden başka sözcüklerle de bağıntılıdır. Sözcüklerin ilişkili oldukları kavramlarla bir arada gösterilebilmeleri, insan zihnindeki sınıflandırmanın tam olarak anlaşılabilmesi ve kavramlar arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması bakımından büyük önem taşır. Bütünün bir parçası olan sözcükler içinde barındırdıkları kavramlar ile bir kavram alanı meydana getirirler. Zihnin kavramlar arasında kurduğu bu ilişki şekli, dil ve zihin bağlantısını ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu çalışmada, “tepe” sözcüğü ile ilişkisi olan kavramların belirlenmesi ve bu kavramlarla ilişkili diğer kavramların da gösterilmesi amaçlanmıştır. Bu saptamalarla kavramlar incelendiğinde ilişkisiz görülen kavramların birbirleriyle ortak bir payda altında bilişsel bir bakış açısıyla ilişkilendirilebileceği gösterilmiştir.

Bu nedenle çalışmada 2015 TDK Türkçe sözlükten hareketle “tepe” ortak paydasını oluşturan kavramlar incelenmiş zihnin temelde bulunan prototipler ile kavramları tanımladığı ve zihindeki kavramsal ilişkilerin bu şekilde oluşturulduğu tespit edilmiştir. Örnekler incelendiğinde nitelik, nicelik ve işlev bakımından çok farklı özelliklere sahip olan kavramların temelde bulunan prototiplerle ilişkilendirildikleri için aynı kavramın altında bir araya geldikleri görülmüştür. İnsan zihninin temelde bulunan bu prototiplerden yola çıkarak kavramları oluşturduğu gösterilmeye çalışılarak kültür ve düşüncenin temel aracı olan sözlüklerin bu bakış açısıyla incelenmesi gerektiğine dikkat çekilmek istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: kavram, kavram alanı, biliş, bilişsel şemalar

* Öğr. Gör. Dr. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, E-mail: bihtergurisik@yahoo.com

CONCEPTUAL FLOW BETWEEN WORDS: ANALYSIS OF THE WORD "TEPE"

ABSTRACT

Words that are thought to be the basic units of the language, are not independently present in the minds but are related to other words in terms of meaning. Words'being able to be shown together with the concepts that they are related to is of great importance to fully understand the classification in the human mind and to reveal the relationship between the concepts. Words that are part of a whole, form a concept field with the concepts they maintain. This type of relationship that the mind sets between the concepts is important in terms of revealing the language and mind connection. In this study, it is aimed to determine the concepts related to the word "tepe" and also to show other concepts related to this word. When these concepts are examined under the light of above determinations, it is shown that unrelated concepts can be related to each other by a cognitive point of view, under a common denominator.

For this reason, in this study, concepts that constitute the common denominator "tepe" have been examined based on TDK Turkish Dictionary 2015 edition and it has been determined that the mind defines the concepts with the basic prototypes and conceptual relations in mind are formed in this way. When examining the examples, it is seen that concepts having very different characteristics in terms of quality, quantity and function come together under the same concept because they are related to the basically found prototypes. It is aimed to draw attention to the fact that the human mind forms the concepts based on these prototypes and that the dictionaries, which are the basic tools of culture and thought, should be examined from this perspective.

STRUCTURED ABSTRACT

Words that are thought to be the basic units of the language, are not independently present in the minds but are related to other words in terms of meaning. Words'being able to be shown together with the concepts that they are related to is of great importance to fully understand the classification in the human mind and to reveal the relationship between the concepts. Words that are part of a whole, form a concept field with the concepts they maintain. This type of relationship that the mind sets between the concepts is important in terms of revealing the language and mind connection. In this study, it is aimed to determine the concepts related to the word "tepe" and also to show other concepts related to them.

When these concepts are examined under the light of above determinations, it is shown that unrelated concepts can be related to each other by a cognitive point of view, under a common denominator.

For this reason, in this study, concepts that constitute the common denominator "tepe" have been examined based on TDK Turkish Dictionary 2015 edition and it has been determined that the mind defines

the concepts with the basic prototypes and conceptual relations in mind are formed in this way. When examining the examples, it is seen that concepts having very different characteristics in terms of quality, quantity and function come together under the same concept because they are related to the basically found prototypes. It is aimed to draw attention to the fact that the human mind forms the concepts based on these prototypes and that the dictionaries, which are the basic tools of culture and thought, should be examined from this perspective.

The use of “Tepe” as a common concept in words that are different from each other both as a type of meaning and as a type of word and cannot be realized at first glance with each other has revealed the concept areas of “Tepe” by showing the different concepts described with “Tepe”. Thus, it has been shown that concepts that appear to be differentiated are actually restricted to each other. During the explanation of words that have very different contents from each other, the reasons that the minds’ combining these words under the same concept was questioned to streamline the functioning of cognitive process. For this purpose, the “Tepe” was considered as a prototype and all the functions of the samples it explained were shown. This study is based on a single concept, as an attempt to identify mental indicators and classify cognitive processes underlying their different views. When the words listed in Table I that are described with the concept “tepe” are examined, the need of using the same concept to combine, parse, compare, and create contradictions show that there are limited number of prototype based on relationship categories in the basis of the human mind is a prototype based on a limited number of relationship categories and that an unlimited number of concepts can be produced with these limited number of prototypes. The production and wealth in language advances through this system.

This study, given a small section of the TDK dictionary, shows that the human mind can combine objects with very different content and functions under the same concept with a cognitive perspective. Inter-concept grouping and bindings can be made by establishing mental connections. Only by means of this determination, it is possible to reveal the relationships between concepts accurately. It is shown in the study that words’ not only the meaning but also their relationship with other concepts is of great importance and that the true values of words can be reached only in this way. When the dictionaries were examined from this point of view, it was revealed that many of the concepts that could not be realized related to each other at first glance, in fact needed each other while being explained in the dictionary systematics and for this reason, it is observed that different words can be combined in a common prototype and that this common prototype can advance by covering a very wide semantic area.

Study of the examples in the concept area of “Tepe” showed that the concepts that are abstract in the mind can be defined according to spatial orientations and the most obvious characteristics through other concepts, by concepts that are understood and that can be defined definitely in the mind. Each concept created according to its relationship with different objects and events is based on the prototypes found in the lower layers of the mind. From these prototypes, new concepts are created based on similarity, contrast, parsing, and merge relationships with a language having re-creation efficiency and thus new networks of

relationships arise. In this study words' being in different relations to each other, concepts' being able to form different perspectives with other concepts maintained in themselves and found differentiated into other fields have been examined according to relationships stated in TDK Dictionary 2015 version and "conceptual networks of relations" that are shown in Figure I have been determined and each perspective's leading to another perspective alternately have been demonstrated. It is shown by "conceptual networks of relations" in Figure I that the mind does not only give us the ability to recognize the concepts related to individual words but also to recognize the connections and differences between the concepts they are related to (Aksan, 2005: 42). The word rings formed by these different relationships are an indicator of the production and of the richness in language.

In the study, conceptual flow and semantic relations between words are examined based on the concept of "Tepe" and an answer to the question, "Which whole concepts' part of is "Tepe" ?" is sought. In order to determine the whole that the "Tepe" concept is in the TDK dictionary 2015 version data was used and other concepts related to this concept have been introduced with a simultaneous point of view. The semantic relations of the words that constitute the whole concept area of "Tepe" have been determined by examining also the functions of the prototype "Tepe". Thus, the way in which the society embodies the world is evaluated from a cognitive perspective and the process of the cognitive process that combines these concepts is studied. When the examples were examined, it was determined that the concepts stored in the mind in abstract codes were used to create new concepts by taking advantage of the similarity and contrast relationships in the substructure, when necessary. When the examples described in the dictionary are examined, it is observed that the "Tepe"s characteristic of being at the highest point is imposed in the mind and that the "Tepe" is coded in the mind along with its flat, bottom, pit, and lower contrasts, and that the borders are drawn with the "Tepe". "Tepe" was used as a unifying element in the definition of these words and integrated the concepts around its concept area without similarizing them. In addition to this, it has been shown that the words that constitute the concept area of "Tepe" have other separating concepts within themselves and can lead to other expansions with these separative concepts. It was drawn attention in the study that all concepts are created as a result of various combinations and that they can be associated with different concepts by establishing mental bonds.

Keywords: concept, concept field, cognition, cognitive schemas

Giriş

Sözcüklerin ilişkili oldukları kavramlarla bir arada gösterilebilmeleri, insan zihnindeki sınıflandırmanın tam olarak anlaşılabilmesi ve kavramlar arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması bakımından büyük önem taşır. Bu çalışmada, "tepe" sözcüğünü bir arada tutan kavramların belirlenmesi ve bu kavram ile ilişkili olan başka kavramların da gösterilmesi amaçlanmıştır. Bu analiz yapılmadan önce dil ve zihin bağlantısının daha iyi anlaşılabilmesi için biliş, bilişsel psikoloji, bilişsel dilbilim konularına değinilmiş sonrasında bilişsel çalışmaların temelini oluşturan ve anlamsal belleğin temel birimi olan kavramlar ve kavramlaştırma süreci açıklanmıştır. Bir kavramı tanımada ya da açıklamada temel alınan bilişsel bir temsil veya soyut bir imge ile zamanla şemalar

oluşturulduğundan kavramlarla bilginin örgütlenmesi, bilişsel şemalar ve prototip konularına da çalışmanın sonunda değinilmiştir.

Biliş, Bilişsel Psikoloji, Bilişsel Dilbilimi

Algı, bellek ve bilginin işlenmesi gibi zihinsel süreçleri göstermek amacıyla bir terim olarak kullanılan biliş, bireyin içinde bulunduğu iç koşulları, yaşadığı fiziksel ve toplumsal çevreyi algılaması ve onu sınıflandırmasını etkileyen temel değişken olarak işlev görür. İnsan bilişinin temeli, bilginin temsil edilmesidir. Düşünen zihnin bilimsel incelenmesi olan bilişsel psikoloji ise duyum, algı, problem çözme, kavram oluşturma ve dilin ifade edilişi ile ilgili olan psikolojik süreçlerin her birini kapsar. Bu nedenle dilin, zihin ile bağlantısı ancak bilişsel bir bakış açısıyla ortaya konabilir. Başlıca iletişim aracı olan dilin, bilgi alışverişinde en sık kullanılan yöntem olması, insan dilinin gelişiminin bilişte bir çeşit soyutlamayı temsil etmesi, dilin işlenmesinin bilgiyi işleme ve depolamanın önemli bir unsuru olması ve zihnin depoladığı bilgileri diğer bilgilerle örtüştürme ve ilişkilendirme şekli sözcük ve dil konusunu bilişsel psikoloji içinde önemli bir yere taşır (Solso vd, 2011: 2, 10, 314, 382). İnsan zihnindeki düşünme ve zihinsel süreçlerin durumunu inceleyen bilişsel bilimin içinde yer alan bilişsel dilbilim, algılama ve anlamlandırmanın zihinsel süreçlerini dil verilerine dayanarak ele alır. İnsan zihnini bilgileri sınıflandırma dizgesi olarak inceleyen bilişsel dilbilim, zihnin işlevlerine dilin penceresinden bakarak diğer biliş bilimlerden böylece nesnesi ile ayrılmış olur (Hacızade, 2012: 16).

Bilişsel dilbiliminde, antropolojik merkezilik ve insan olgusu en temel etken olarak kabul edilmiş ve evrenin algılanışı insan zihnine dayalı dil olgularını ve ilişkilerini merkeze koyan doğrultuda gelişmiştir (Musaoğlu, 2007 : 2). İnsanın üreten ve düşünsel eylemin içinde bulunan bir özne olarak değerlendirilmesi bilişselliğin önemli ilkeleri arasında yer alır (Hacızade, 2012: 16). Doğadaki nesne, olgu ve olayların yanı sıra duyulardan elde edilen bilgilerin algılama süreçleri de bilişsel dilbilimince incelenmektedir. Bir bütün olarak algılanan evrende, insan deneyimine ilişkin kavramlar, somut ve soyut olarak birleştirilebilir. Kavramlaştırma ve kategorileştirme bilişsel dilbilim açısından büyük önem taşır. Farklı kategorilerde ve farklı içeriklerdeki betimlenişleri bilişsel dilbilimin konusunu oluşturmaktadır (Musaoğlu, 2007: 2). Bilgi hiyerarşisinin çevresel tarama, düzenleme, sıraya koyma, kıyaslama, analiz etme gibi nesnel yani ontolojik; deneyimleme, karar verme gibi öznel; yani epistemolojik basamaklarıyla insan zihninin kavramlaştırması ve kategorileştirmesi bilişsel dilbilimin temel yöntem bilimidir. Dünya algısına dayanan anlamsal sistem, bir dil sistemi içinde soyut olarak kodlanır. Bilişsel dilbilimin merkezinde anlam ve ses birleşimi olarak gerçekleşen dil; harf, sözcük tanıma, ses örüntüleri, kavramsal ilişki ağları, konuşma ve kişisel düşüncenin ifade edilmesi gibi birçok bilişsel işlevi içine alan çok sayıda bileşenden oluşur. Simgesel bir işaretler sistemi olarak bilginin kodlanarak aktarılmasında büyük önem taşıyan dil, sadece ilişki kurma aracı değil, aynı zamanda düşünme ve çözme aracıdır (Solso vd, 2011: 4149). Bu nedenle yukarıda saydığımız birçok bilişsel işlevi içine alan dili, bilişsel ilkelerden bağımsız olarak açıklamak mümkün değildir.

Kavram, Kavramlaştırma

Anlamsal belleğin temel birimi olan kavramlar, bilişsel çalışmaların en önemli unsurudur. Nesnelere, duyguların ve düşüncelerin zihindeki tasarımı, kişisel deneyim ve gözlem yoluyla ortak özellikler taşıyan bu tasarımların zihinde bir soyutlamayla dile dönüştürülmesi olan kavramlar, bir başka deyişle dil göstergesinin gösterilen yönüdür (Vardar, 2007: 132; Aksan, 2005: 41). İnsanın bilinçaltına ait olan kavramlar, düşünsel eylemin evrensel birimi sayılır. Dil; insan bilincine, onun kavram alanına, kavramların içerik ve yapısına ulaşmanın en önemli araçlarından biridir. Bilincin kavramsal içeriğinin önemli bir kısmı dil aracılığıyla idrak edilerek algılanabilir. Düşüncenin temel birimi olan kavramlar, insanın dünyayla ilgili bilgilerinin ve bilincinin temel bileşenlerini oluştururlar. Toplumsal bilince dayanan kavramlar, yansıttıkları nesne ve olaylarla ilgili bilgi taşırlar (Hacızade, 2012: 20-22). İnsan zihninde söz dağarcığı olarak kayıtlı olan kavramlar, yaşamda sürekli

üretim için gerekli çözümlene ve yapılanma işlemlerinde kullanımdadırlar. Zihinsel sürecin iletişime, kavramaya ve problem çözmeye yarayan etkin bir parçası olan kavramlar, herhangi bir sorunun çözümüne yönelik ortaya çıkarlar ve her ne kadar soyut olsalar da daima somut ile olan bağlantılarını devam ettirirler. Somuttan kopmuş soyut değildirler (Vygotsky, 1985: 85 Hançerlioğlu, 1977: 248). Zihinde birbirinden soyutlanmış bir durumda olmayan kavramlar, birbirlerini sınırlar ve etkilerler. Böylece kendilerine ait bir kavram alanı oluştururlar. “Kavramsal Alan” ise birbirine yakın, aralarında kavramsal bağlar, anlam ilişkileri bulunan ve çeşitli yönlerden birbirini tamamlayan kavramlardan oluşan bütünlüktür (Trier, 1969: 1; Vardar, 2007: 132). Kavramlar ile gerçekleşen kavramsallaştırma, algılama ve kurgulamada temel işlemdir. Duyular yoluyla elde edilen deneyimlerden hareketle bir kavram oluşturmak için soyutlama, karşılaştırma, çözümlene, birleştirme ve genelleştirme başta olmak üzere birçok zihinsel süreç izlenir (Hançerlioğlu, 1977: 248).

Kavram oluşturma yaratıcı bir süreçtir. Nesnel gerçeklikten yansıdıkları için tıpkı nesnel gerçeklik gibi sürekli gelişen ve yenilenen kavramlar, kemikleşmiş, değişmez bir oluşum değildir. Kişisel deneyimlerle zenginleştirilirler (Vygotsky, 1985: 85). İnsanın yaşam deneyimi, onun kavram alanını oluşturan kavramların içeriğini sürekli etkiler. Bu içerik gelişim sürecinde çeşitli değişimlere uğrayabilir. İçerikleri zamanla zenginleşen kavramların yanı sıra köklü bir şekilde değişen hatta kaybolan kavramlar da bulunabilir (Saussure, 1998: 118-119; Hacızade, 2012: 27). Kavramlar, sözcükler yardımıyla zihinde belirirler. Hem algısal malzeme hem de sözcük kavram oluşturmaın vazgeçilmez öğeleridir (Vygotsky, 1985: 84). Sözcükler, bütünü ayrılamaz soyut, kavram olarak tanımlanan sınırları belirli anlam yanı ile bunu somutlaştıran, biçim veren ses dizgeleri ile dile getirilirler. Biçim olarak, ses dizgeleri “kavram” ı yani sınırları belli anlam parçasını çeker, “kavram” ses dizgelerinde anlatım bulur. Sözcüklerin içinde barındırdıkları soyut kavram; ancak karşılığı olan ses dizgesiyle somutlaşabilir. Her kavram karşılığı olan ses imgesiyle çakışıktır. Bu denli iç içe geçen sözcük ve kavram çok defa birbirine karıştırılır. Her ne kadar kavramları biçimlendirmek için sözcüğe ihtiyacımız varsa da kavramlar sözcük değildir. Kavram sözcüğün anlamıdır (Hançerlioğlu, 1977: 248). Birbiri ile yakın ilişki içinde bulunan ve bu nedenle sürekli karıştırılan sözcük ve kavram ilişkisinin, zihinlerdeki karmaşasının giderilerek tam olarak ayrıştırılabilmesi için bu ilişkinin ayrıntılı bir şekilde açıklanmasına ihtiyaç vardır.

Sözcükler, kavramları nesnelleştiren dil birimleridir. Bu dil birimlerinin anlamlarının incelenmesi düşünsel bir birim olan kavramların içeriğine ulaşılmasını sağlar. Böylece bilişsel dilbilim incelemelerinde anlam içeriklerinden kavram içeriklerine geçilmiş olur. Kavram, bilişsel bilincin anlam ise dil bilincinin türüdür. Anlam, kavramın bir parçası olarak ortaya çıkar. Sözcük ve diğer dil araçlarıyla zorunlu bir bağı olmayan kavramların söze dönüşmüş olma zorunluluğu da yoktur. Bildirişim söz konusu olduğunda kavramlar, sözcüklerle söze dönüştürülür. Çünkü düşünceler sözel değildir; düşüncelerin oluşması için dile ihtiyaç yoktur. Dil, sadece insanın düşünsel süreç sonuçlarını iletmeye hizmet eder. Dil bildiriminin bulunması ve bildirişim amaçlı söze dönüştürülmesi kavramı sabit bir durumda tutarak aynı dili konuşan herkes tarafından anlaşılmasını ve sözlüklerde yer almasını sağlar (Hacızade, 2012: 22, 26-27). Sözcüklerin varlığı düşüncenin ifadesi ve iletişim için gereklidir. Bunu sağlayan dilde sözcükler, anlam taşıyan insan seslerinden oluşan göstergelerin ardışık dizimleri ile işleyen bir düzendir. Dil, kullanımında bir yandan iletişimi sağlarken bir yandan da kendi zihinsel işlemlerini yürütür. Soyutlama, genelleme, kavramlaştırma sürecinin merkezinde dil vardır ve bu süreçte anlam yüklü birimler olan sözcükler, kavramlara egemen olmak ve bunları yönetmek için kullanılan temel araçlardır (Vygotsky, 1985: 88). Sözcükleri önemli yapan sadece içsel değerleri değil, kavramlar ve ilişkileridir. Bu ilişki ağı, gerçeklere ve bilgi yapılarına anlama hayat vererek onları temsil ederler. Zihinde sözcüklerin temsil edilme şeklini inceleyerek, bilginin temsil edilmesinin unsurları olan içerik, yapı ve işe karışan süreçler hakkında bir şeyler öğrenilebilir (Solso vd, 2011: 314).

Kavramlarla Bilginin Örgütlenmesi ve Bilişsel Şemalar, Prototip

Her gün, binlerce bilgi akışı ile karşı karşıya kalan insan beyni bu karmaşık ve hızlı bilgi akışı ile başa çıkarak, toplumsal dünyasına anlam verebilme çabasıdır. Sosyal dünyanın olaylarını anlama çabasında olan beyin, sürekli olarak en kolay ve kestirme yolu seçer. Zihinde nesnelere, soyut temsiller içinde gruplandırılır (Dönmez, 1992: 132-133-134). Bilişsel bir temsil veya soyut bir imge, kavramı tanımda ya da o kavramı açıklamada temel alınır. Bu kalıp bilgilerle zamanla şemalar oluşur. Şemalar, düşünme ve algıda bilginin hızlı bir şekilde süzülerek organize edilmesini sağlar (Atkinson vd., 1995: 348). Şemalar ile temel bir varsayımdan yola çıkan insanlar, etkin bir biçimde gerçeği yeniden yaratırlar (Dönmez, 1992: 135).

İnsanların dünya, nesne ve eşyaya dair oluşturdukları kalıp bilgiler olan şemalar, bilgileri örgütleyip sınıflandırmada büyük rol oynarlar. İnsanlar ve nesnelere soyut temsiller içinde sınıflandırılır. Bilginin temsilinde insan zihninde farklılıklar vardır. Şemalar, yorumlayıcı bir algı üzerine kurulur. Duyu organlarıyla algılanan, görülen, duyulan, hissedilen şeylere ilişkin deneyimlerle bu deneyimlerin zihinde temsil edilmesi her bireyde aynı olmamasına rağmen insanlar deneyimlerini benzer şekilde tanımlarlar. Bu nedenle de iletişim sorunsuz bir şekilde gerçekleşmiş olur (Solso vd., 2011:11). Algı gerçeğe denk düşen bir hipotez buluncaya kadar devam eden aktif bilişsel bir süreçtir (Atkinson vd., 1995: 206). Sosyal dünyanın tanımlanarak kavramlaştırılması sürecinde kişi algısı önemlidir. Bu bilişsel süreçte insanlar pasif alıcı değildir. Doğayı kavramlaştırma sürecinde etkin bir rol oynayan insan, gördüklerini, duyduklarını, dokunduklarını, tattıklarını ve kokladıklarını değişik yollardan kendisine gelen bilgileri anlamlı ve tutarlı algı ve izlenimleri halinde örgütler. Böylece şemalar ile gerçek yalınlaştırılır (Dönmez, 1992: 132). Bilişsel şemalar ile bir kavram tanımlanırken kişi algısal alanın en dikkat çekici noktası üzerinde yoğunlaşarak nesnenin özelliklerinden, bağlamından ve kendi önceki deneyimlerinden yararlanır (Atkinson, 1995: 206). Daha sonrasında kavramlar tanımlanırken bu benzerliklerden yola çıkılır.

Yeniden yaratma etkinliği olan dil ile temel olarak alınan benzerliklerden yola çıkılarak prototipler oluşturulur ve idealleştirilmiş bu prototipler ile yeni kavramlar yaratılır. Prototip teoriye göre kavram oluşturma, idealleştirilmiş veya soyutlanmış bir zihinsel örüntü ile algılanan bir örüntü arasında bir eşleştirme yapıldığında meydana gelir; bu bir çeşit soyutlamadır. Bu soyutlamalar zihinde depolanarak prototip görevini yaparlar. Bir kavram tanımlanırken onun özelliklerinden yola çıkılarak bu prototip ile benzerlik bulunursa örüntü tanımlanmış olur ve böylece prototiple ilişkili fakat ilk bakışta farkına varılamayan birçok kavram arasında bir benzerlik olduğu ortaya çıkar. Bu da prototiple ilişkili ama bilinmeyen tuhaf örüntülerin tanınmasına izin vermektedir. Bu görüşe göre bir prototip aynı örüntünün birçok benzer biçimlerini kapsayan bir uyaranlar setinin soyutlamasıdır (Solso vd., 2011: 151-152).

Somut kavramların zihinde temsil edilmesi ve ilişkili oldukları kavramların belirlenmesi sezgisel olarak daha kolayken soyut kavramlar arasındaki ilişkilerin tespiti bilişsel bir çaba gerektirmektedir. Bu çalışmada, insan zihnindeki soyutlamalar neticesinde oluşturulan “tepe” kavramı ve bu kavramın içerdiği bütün bilgilerin kişisel deneyim ve algılarla prototip olarak zihinde depolandığı örneklerle gösterilmiştir. “Tepe” prototipi olarak soyutlanan bilgi ile ilişkili başka kavramların da somut olarak ortaya konması, bu kavram ile ilişkili başka kavramların da tanınmasına izin vermiştir. “Tepe” örneğinden hareketle birbirleriyle ilişkilendirilen kavramlar şemalar olarak ortaya konarak bilişin idealleştirilmiş bir örüntü çevresinde kavram oluşturma sürecinin işleyişi gösterilmiştir.

YÖNTEM

Sözlükler, bir kavramı sahip oldukları bütün özellikleri ve değişmez nitelikleri ile tanımladıklarından kavramlar arasındaki ilişkilerin ortaya konup dökümlerinin yapılabilmesi için önemli kaynaklardır. Bu nedenle çalışmada, “tepe” ile açıklanan, ad, sıfat, eylem ve zarf gibi

bağımsız biçimbirim olan madde başları makalenin konusunu sınırlandırabilmek için yabancı kaynaklı sözcükler, terimler ve deyimler dışında 2015 TDK sözlükte taranmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda “tepe” kavramı ile ilişkisi olan sözcüklerin dökümü yapıldıktan sonra kavram alanlarının oluşumundaki bilişsel süreçlerin açıklanabilmesi için “tepe” ile açıklanan her sözcükte “tepe”nin işlevi sorgulanmıştır. “Tepe” kavramı ile ilintilendirilen sözcüklerin dökümünün yapıldığı tablo 1’deki örnekler incelendiğinde dalga yüksekliği, dazlak, çal, sikke(III) ya da bayır aşağı, horoz ibiği, dip doruk ve inmek örneklerinde olduğu gibi gerek anlam gerekse sözcük türü olarak birbirlerinden farklı olan ve ilk bakışta birbirleriyle ilişkili olduğu fark edilemeyen sözcüklerde ortak kavram olarak “tepe”nin kullanılması “tepe” ile açıklanan birbirinden farklı kavramları ortaya koyarak “tepe”nin kavram alanlarını ortaya çıkarmıştır. Böylece birbirinden ayrılmış gibi görünen kavramların aslında birbirleriyle sınırlandırıldıkları gösterilmiştir. Birbirinden çok farklı içeriklere sahip olan sözcüklerin açıklanması sırasında zihnin bu sözcükleri aynı kavramın altında birleştirmesinin nedenleri sorgulanarak bilişsel süreçlerin işleyişi sistemleştirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla “tepe” prototip olarak ele alınmış ve açıkladığı bütün örneklerdeki işlevleri gösterilmiştir. Bu çalışma, tek bir kavram üzerinden yola çıkarak, zihinsel göstergeleri belirleme ve bunların farklı görünümünün temelindeki bilişsel süreçleri sınıflandırabilme çabası olarak ortaya çıkmıştır. Tablo 1’de dökümü yapılan “tepe” kavramı ile açıklanan sözcükler incelendiğinde birleştirmek, ayırtmak, karşılaştırmak ve karşıtlıklar oluşturmak için aynı kavrama ihtiyaç duyulması insan zihninin temelinde sınırlı sayıda ilişki kategorisine dayalı prototip olduğunu ve bu sınırlı sayıda prototiple sınırsız sayıda kavram üretilebildiğini göstermiştir. Dildeki üretim ve zenginlik bu sistem üzerinden ilerler.

BULGULAR VE YORUM

2015 TDK, Türkçe sözlükteki tanımına göre “tepe” sözcüğü bütün anlamlarıyla aşağıda verilmiş “tepe” kavramı ile açıklanan sözcüklerin dökümü aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tepe a.1. Bir şeyin en üstteki bölümü. 2. Bir yerin bir nesnenin vb.nin üstü, hizası. 3. *tkz.* Birinin yanı başı, baş ucu. 4. anat. Başın üst, kafatasının iki kulak arasında kalan bölümü. 5. *coğ.* Yüksekliği genellikle birkaç yüz metreyi geçmeyen, çok kez tek başına, yamaçları yatık yer biçimi.

Tablo 1. 2011 TDK sözlükte "tepe" kavramı ile ilintilendirilen sözcüklerin dökümü

Sözcük	Anlam numarası	İÇERİK
Baca fırılacağı <i>a.</i>	1	Bacanın tepesine yerleştirilen ve çıkmakta olan dumanın içeri dönmesini engellemek için rüzgâra göre yön değiştiren dirsekli boru.
buzluğan <i>a. hlk.</i>	1	Üzerinde buz eksik olmayan yüksek dağ tepesi
bayır aşağı <i>zf.</i>	1	Tepeden düze doğru, düzlüğe yönelerek.
bayır yukarı <i>zf.</i>		Tepeye doğru, yokuş başına yönelerek.
çal <i>is. hlk.</i>	1	Taşlık yer, çıplak tepe
çatmak (-i)	1	Odun, değnek, kılıç, tüfek vb. uzun şeylerden birkaç tanesini, tepelerinden birbirine çaprazlama dayayarak durdurmak.
dalga yüksekliği <i>is.</i>	1	Denizlerde dalga çukuru ile dalga tepesi arasındaki düşey mesafe

dazlaklaşmak (nsz)	1	İnsanın tepesindeki saçı dökülmüş olmak, dazlak duruma gelmek.
deniz feneri <i>a.</i>	1	Kıyıların tehlikeli yerlerinde, bazı kaya ve adacıkların üzerinde geceleri deniz taşıtlarına yol gösteren, tepesinde güçlü bir ışık kaynağı olan fener.
dikmen <i>a. hlk.</i>	1	Koni biçiminde tepe .
dip doruk <i>zf.</i>	1	Baştan aşağı, dipten tepeye kadar bütün
doruk <i>a.</i>	1	Dağ, ağaç vb. yüksek şeylerin tepesi , en yüksek yeri, zirve, şahika.
doruklamak (-i) <i>hlk.</i>	1	Bir kabı tepeleme doldurmak.
horoz ibiği <i>a.</i>	1	Horozun tepesinde bulunan etli kırmızı kısım
ibik <i>a.</i>	1	Horoz, hindi vb.nin tepesinde bulunan kırmızı deri uzantısı
inşaat çivisi <i>a.</i>	1	Çapı 2-7 mm, boyu 4-20 cm arasında değişen, başlı ve tepesi tırtıllı çivi
kepez <i>a. hlk.</i>	1	Yüksek tepe , dağ.
kurgan <i>a.</i>	1	İlk Çağda mezar üzerine toprak yığılarak yapılan küçük tepe .
sikke (III) <i>a.</i>	1	Mevlevi dervişlerinin giydikleri yüksek ve tepesi düz keçe külah,
silme tahtası <i>a.</i>	1	Ölçeğe tepeleme doldurulan tahılın üst yüzeyinin ölçekle aynı düzeye getirilmesi için kullanılan tahta.

tepeli <i>sf.</i>	1	Tepesi olan.
tümsek <i>is.</i>	1	Küçük tepe , tüm (II)
yamaç <i>a.</i>	1	Dağın veya tepenin herhangi bir yanı
yarma aşısı <i>a.</i>	1	Bitki veya ağaçlarda, kalın çaplı anacın tepesi düzgün biçimde kesildikten ve perdahlandıktan sonra, tam orta yerinden 4-5 cm derinliğinde açılan yarığa bir kalem yerleştirilerek yapılan bir aşısı.
yığın <i>is.</i>	1	Bir şeyin yığılmasıyla oluşturulan küme, tepe .
yığmak (-i, -e)	1	Bir tepe oluşturacak biçimde üst üste koymak.
yukarıdan <i>zf.</i>	1	Tepeden , üstten
ayça <i>is.</i>	2	Bayrak ve sancak direklerinin tepesindeki pirinçten yapılmış ay yıldızlı süs alem
belen <i>a. hlk.</i>	2	Tepe
doruklama <i>zf.</i>	2	Tepeleme .
höyük <i>is.</i>	2	Toprak yığını, küçük tepe .
kıran (II) <i>is. hlk.</i>	2	Dağ sırtı, tepe , bayır.
kurgan <i>a.</i>	2	Tepe biçiminde mezar, höyük

yalpı is. hlk.	2	İki tepe arasındaki düzlük
tepeleme is.	2	Tepe biçimi verecek veya kenarlarından taşacak kadar tepelemesine
göbel is. hlk.	3	Sınırları ayırmak için tarla kenarlarında yapılan toprak tepecikler
inmek (-den)	3	Dağ, tepe vb. yüksek bir yerden gelmek
tepelik sf.	3	Tepeleri çokça olan (yer)
başlık is.	4	Bir sütunun, bir direğin tepeliği
etek is.	5	Dağ, tepe , yığın vb. yamaçlı şeylerin alt bölümü

“Tepe” prototipi ile açıklanan örneklerde “tepe”nin işlevleri ve anlamsal ilişkileri belirlenmiş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1.Coğrafi bir yer şekli olarak terim açıklamasında kullanılmıştır.

Çal, dikmen, kepez, kurgan, tümsek, yığın, buzlaşan kaban(I) belen, höyük, kıran(II), göbel sözcüklerinin tanımlarında “tepe” coğrafi bir yer şekli olarak kullanılmaktadır. Bu sözcüklerin tanımları incelendiğinde oluşum şekilleri ve özellikleri bakımında farklılık göstermelerine rağmen, bir tür yer biçimini göstermeleri ve buldukları yerde diğer cisimlerden “daha üst noktada” bulunmaları nedeniyle bu sözcüklerin “tepe” ortak paydasında birleştiği görülmektedir.

2.Parça-bütün ilişkisi içerisinde bir nesnenin en üst noktasını ifade etmek için kullanılmıştır.

Doruk, baca fırladağı, çatmak, dazlak, deniz feneri, horoz ibiği, ibik, inşaat çivisi, sikke(III), yarma aşu, yukarıdan, ayça, başlık, dalga yüksekliği gibi birbirlerinden anlam ve işlevleri yönünden çok farklı olan sözcükler “tepe”nin parça-bütün ilişkisi içerisinde bir nesnenin “en üst noktasını” belirtmesi nedeniyle açıklanmaları sırasında “tepe” kavramına ihtiyaç duyarak aynı kavramın altında birleşmişlerdir. Dazlak sözcüğünün açıklanmasında olduğu gibi insan gövdesinin en üst noktasını gösteren bir organ adı olarak “baş”ın yerini alan “tepe” aynı zamanda inşaat çivisi, baca fırladağı ya da sikke(III) de olduğu gibi bir derviş külâhının tanımlanması sırasında da bir nesnenin parça-bütün ilişkisi içindeki en üst noktasını göstermek amacıyla kullanılmıştır. Bu nedenle birbirleriyle ilişkisiz görülen dazlak(baş), horoz ibiği, inşaat çivisi ve sikke(III) (derviş külâhı) tanımlanmaları sırasında aynı kavramın çatısı altında birleşmişlerdir. Bu da zihinde oluşturulan bilişsel yapıların yani şemaların algı sürecinde elde edilen bilgileri daha önceki bilgilerle örtüştürerek birbirinden farklı özelliklere sahip varlıkların ya da nesnelerin aynı durumdaki özelliklerinin tanımlanması sırasında farklı bir kavrama ihtiyaç duymadığını göstermektedir. Bu durum zihindeki şemalarla bilişsel bir ekonomi sağlandığının kanıtıdır. Tablo I ‘de dökümü yapılan örnekler incelendiğinde çoğunlukla somut değişken olmayan sabit kavramların en üst noktasının betimlenmesinde kullanılan “tepe” dalga yüksekliğinin açıklanması sırasında “dalga tepesi” tamlamasıyla dalga gibi akışkan, sabit olmayan, değişken bir maddenin anlık bir görünümünün somutlaştırılarak tanımlanması sırasında da kullanılmıştır. Aynı zamanda bir dalganın en üst noktasının açıklanması sırasında “dalga çukuru”nun “dalga tepesi” ile birlikte kullanılması “çukur” kavramının zihinde “tepe” prototipi ile karşıtlık ilişkisi içinde olduğunu da göstermiştir. Bu karşıtlık ilişkisinden yararlanılarak maddenin durumu açıklanmıştır. Bunun yanı sıra “yükseklik” “zirve” anlamlarını taşıyan doruk sözcüğünün tanımlanması sırasında bir kavram olarak yine “en üst nokta” bildiren “tepe” nin kullanılması zihnin benzerlik ilişkilerine dayanarak da şemalar oluşturduğunu göstermektedir.

3. Bir nesnenin iç hacminin alabileceği azami miktar belirtilirken kullanılmıştır.

Bir nesnenin iç hacminin alabileceği “azami ölçü” bildiren doruklamak, silme tahtası ve tepeleme örneklerinde şekil olarak “tepe” ile benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

4. Yer- Yön Bildirirken kullanılmıştır.

Yer-yön bildirme ilişkisi içinde “tepe” bayır aşağı, bayır yukarı, dip doruk sözcüklerinin açıklanmasında kullanılmıştır. Bayır aşağı ve dip doruk örnekleri incelenecek olursa bayır aşağı “tepe”den düze doğru; yani üstten aşağıya doğru dip doruk ise dipten “tepe”ye doğru; yani aşağıdan yukarıya anlamını verirken yön olarak birbirleriyle karşıtlık oluşturmaktadırlar. “Tepe”nin birinci örnekte “düz”(engebesiz olan yer) ikinci örnekte ise “dip”(oyuk veya çukur bir nesnenin en alt bölümü) kavramlarıyla birlikte kullanılması kavram oluşturulurken alt yapıdaki karşıt prototiplerden de yararlandığını göstermektedir.

5. Üst üste konularak elde edilen bir şekil tanımlarken ve maddenin bütününe oluşum şekli olarak gönderme yaparken “yığmak ve “yığın” sözcüklerinin açıklanması sırasında kullanılmıştır.

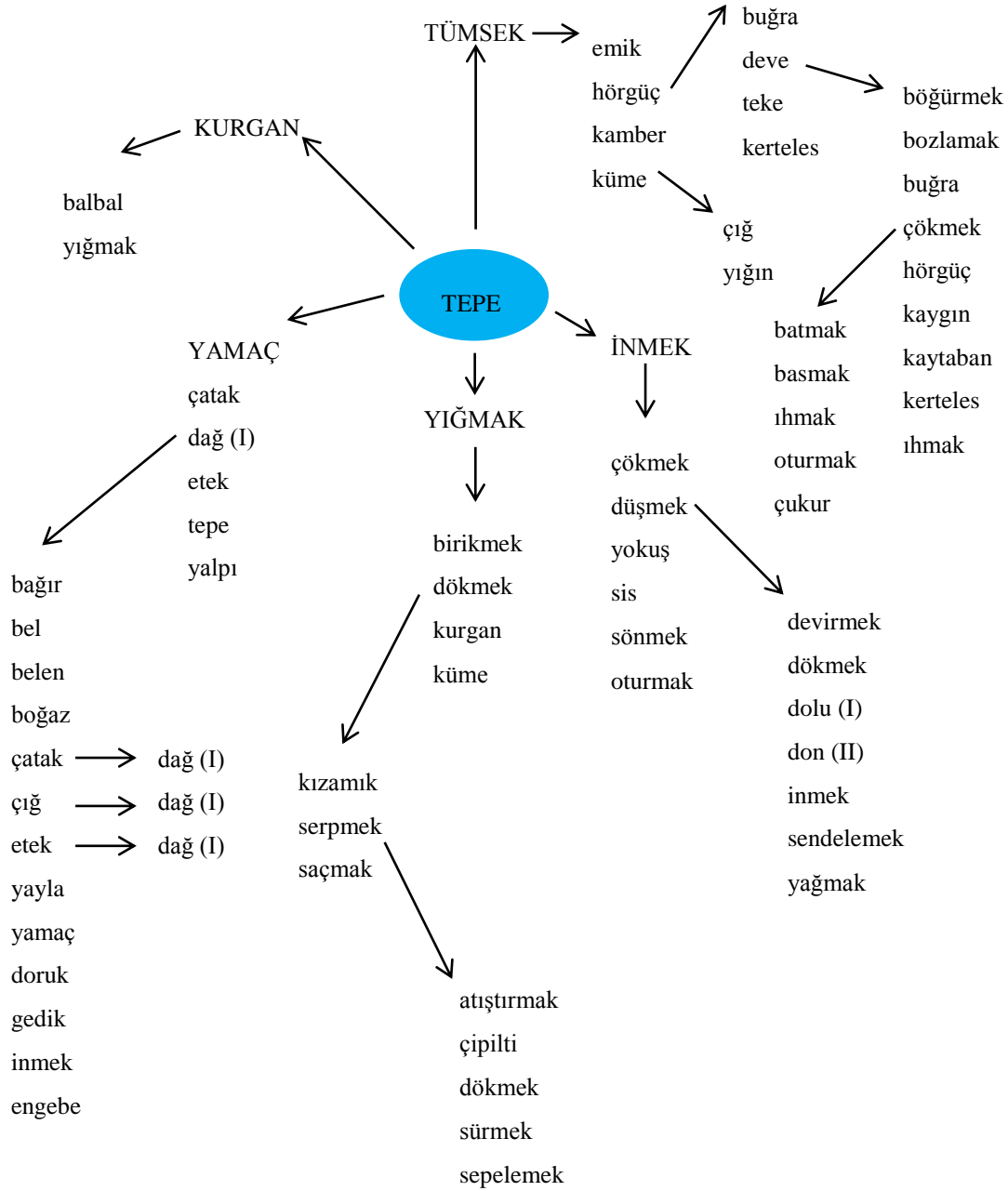
6. Yüksekliğe karşıt olarak alt bölüm ifade eden “etek” sözcüğünün açıklanmasında kullanılmıştır.

TDK sözlükten küçük bir kesit verilen bu çalışma ile insan zihninin birbirinden çok farklı içerik ve işlevlere sahip olan nesnelere aynı kavram altında birleştirebildiği bilişsel bir bakış açısıyla ortaya konarak gösterilmiştir. Zihinsel bağlar kurularak kavramlar arası gruplandırmalar ve ilişkilendirmeler yapılabilir. Ancak, bu tespit ile kavramlar arasındaki ilişkilerin tam olarak ortaya çıkarılabilmesi mümkündür. Sözcüklerin sadece anlamlarının değil, diğer kavramlarla kurdukları ilişki ağının da büyük önem taşıdığı ve ancak bu şekilde sözcüklerin gerçek değerlerine ulaşılabileceği çalışmada gösterilmiştir. Bu bakış açısıyla, sözlükler incelendiğinde ilk bakışta birbirleriyle ilişkili olduğu fark edilemeyecek birçok kavramın aslında sözlük sistematigi içinde açıklanması sırasında birbirine ihtiyaç duyduğu ve bu nedenle de farklı sözcüklerin ortak prototipte birleştirilebileceği ve ortak olan bu prototipin çok geniş bir anlamsal alanı kaplayarak ilerleyebileceği çalışmanın örneklendirilmesinde görülmektedir.

“Tepe”nin kavram alanına giren örneklerin incelenmesi zihinde soyut olarak bulunan kavramların, ancak anlaşılabilir ve tanımlanabilir zihinde tam olarak yapılabilen başka kavramlar aracılığıyla uzamsal yönelimlerine ve en belirgin özelliklerine göre tanımlandığını göstermiştir. Farklı nesne ve olaylarla ilişkisine göre oluşturulan her kavram zihnin alt katmanlarında bulunan prototiplere dayandırılarak anlamlandırılır. Yeniden yaratma etkinliği olan dil ile bu prototiplerden benzerlik, karşıtlık, ayrıştırma, birleştirme ilişkilerine dayanarak yeni kavramlar oluşturulur ve böylece yeni ilişkiler ağı ortaya çıkar. Çalışmada sözcüklerin, birbirleriyle değişik ilişkiler içinde iç içe geçmiş durumda buldukları, kavramların içinde barındırdıkları diğer kavramlar ile farklı açılımlara yol açabildiği ve başka alanlarda da ayrımlanmış olarak buldukları 2015 TDK sözlükteki ilişkilere göre incelenmiş Şekil I ‘de gösterilen “kavramsal ilişki ağları” tespit edilmiş ve her bir açılımın dönüşümlü olarak başka açılımlara götürdüğü ortaya konmuştur. Şekil I ‘de verilen kavramsal ilişki ağları örneklendirmesi ile zihnin bize yalnızca tek tek sözcüklere bağlı kavramları tanıma olanağı vermediği aynı zamanda onların ilişkili oldukları başka kavramlarla bağlantı ve ayrımlarını da tanıma olanağı verdiği gösterilmiştir (Aksan, 2005: 42). Bu değişik ilişkiler ile oluşan sözcük halkaları dilde üretimin ve dilin zenginliğinin göstergesidir.

Şekil 1. Kavramsal İlişki Ağları

KAVRAMSAL İLİŞKİ AĞLARI

SONUÇ

Çalışmada “tepe” kavramından hareketle sözcükler arası kavramsal akış ve anlamsal ilişkiler incelenerek “Tepe, hangi kavramlar bütününe bir parçasıdır?” sorusuna cevap aranmıştır. “Tepe” kavramının içinde bulunduğu bütünü tespiti için 2015 TDK sözlük verisi kullanılmış bu kavram ile ilişkili diğer kavramlar da eş zamanlı bir bakış açısıyla ortaya konmuştur. “Tepe” kavram alanının bütününe oluşturan sözcüklerde “tepe” prototipinin işlevleri de incelenerek anlamsal ilişkileri belirlenmiştir. Böylece toplumun içinde yaşadığı dünyayı somutlaştırma şekli bilişsel bir bakış açısıyla değerlendirilerek bu kavramları birleştiren bilişsel sürecin işleyişi çalışmada gösterilmiştir. Örnekler incelendiğinde, zihinde soyut kodlar hâlinde depolanan birbirinden ayrımlanmış gibi görünen kavramların aslında birbirleriyle sınırlandırıldıkları ve yeni kavramların oluşturulması sırasında gerektiğinde zihnin temelde bulunan prototiplerden hareketle benzerlik ve karşıtlık ilişkilerine dayanarak yeni kavramlar oluşturduğu tespit edilmiştir. Zihinde, “tepe”ye en üst noktada olma özelliğinin yüklendiği aynı zamanda “tepe”nin düz, dip, çukur, aşağı karşıtlığıyla birlikte zihinde kodlandığı sınırları “tepe” ile çizilen örnek incelemede görülmüştür. “Tepe” bu sözcüklerin tanımlanmaları sırasında birleştirici bir unsur olarak kullanılmış ve kendi kavram alanı çevresinde oluşan kavramları aynılaştırmadan bütünlemiştir. Bunun yanı sıra “tepe”nin kavram alanını oluşturan sözcüklerin kendi içinde ayrıştırıcı başka kavramlara sahip olduğu vurgulanarak bu ayrıştırıcı kavramlar ile başka açılımlara yol açabildiği gösterilmiştir. Bütün kavramların, çeşitli birleşimler sonucu oluşturulduğu ve farklı kavramlarla da zihinsel bağlar kurarak ilişkilendirilebileceğine çalışmada dikkat çekilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2005). *Anlambilim*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Hilgard, E. H. (1995). *Psikolojiye Giriş*. (K. Atakay, M. Atakay, A. Yavuz, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Dönmez, Ali. (1992). Bilişsel Sosyal Şemalar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, C: 14, ss.131-146
- Hacızade, Naile. (2012). *Bilişsel Dilbilim Açısından Duyguların Dili*. Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1977). *Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar ve Akımlar*. C: 3, Ankara: Remzi Kitabevi.
- Musaoğlu, M. (2007). Türk Dil Bilimi Çalışmaları. Erişim Tarihi: 19.02.2018, http://mehmanmusayev.com/pdf/mk_4.pdf
- Saussure, F. (2001). *Genel Dilbilim Dersleri*. (Berke Vardar, Çev.) İstanbul: Multilingual.
- Schunk, D. H. (2011). *Öğrenme Teorileri: Eğitimsel Bir Bakışla*. (M. Y. Demir, K. Celasun, Z. H. Kaçkar, E. Üzümcü, B. E. Şahin, Çev.), Ankara: Nobel Yayın.
- Solso, R.L. Maclin, M.C. Maclin, O.H. (2011). *Bilişsel Psikoloji*. (A. Ayçiçeği Dinn, Çev.) İstanbul: Kitabevi.
- Trier, J. (1969), *Kelime Alanları ve Kavram Alanları Üzerine*. (Hüseyin Sesli, Çev.) Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Türkçe Sözlük*. (2015). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.

Vygotsky, L. S. (1998). *Düşünce ve Dil*. (S. Koray, Çev.) İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.